

Manuela Kalsky

Jezus niet in een beeld te vangen¹

Mocht u het nog niet hebben opgemerkt: Jezus is terug van weggeweest – in de kunst, de literatuur, de film en niet te vergeten in de popcultuur - en zo besteden in religie, spiritualiteit en samenleving geïnteresseerde tijdschriften weer volop aandacht aan deze man, die de mensheid al tweeduizend jaar in zijn ban houdt. Het tijdschrift *VolZin* is een nieuwe serie over Jezus begonnen en zoals u misschien weet heb ik het spits mogen afbijten in dit debat over: ‘wie is Jezus?’

Maar niet alleen *VolZin* gaat met Jezus aan de slag. Ook in het juli-nummer van *Happinez* wordt aandacht besteed aan de comeback van Jezus. In Amerika is opschudding ontstaan naar aanleiding van een uitspraak van Oprah Winfrey, die in een uitzending liet weten dat zij niet gelooft dat het christendom de enige weg naar God is en dat Jezus op aarde was om ons het Christus-bewustzijn te tonen en ons ‘de weg van het hart’ voor te leven. Nu is het aan ons om dat Christus-bewustzijn in onszelf te vinden, om zo een collectieve bewustzijnstransformatie teweeg te brengen, die de catastrofe af moet wenden, waar de aarde en de mensheid op afsteveneren. Samen met Eckhart Tolle, die als christen in de leer is gegaan bij oosterse spirituele leermeesters en deze ideeën in zijn boek *Een nieuwe Aarde* heeft opgeschreven, geeft zij cursussen op tv. Elke uitzending is goed voor twee miljoen kijkers in 139 landen! Deze visie op Jezus wordt ook door de spirituele leraar Deepak Chopra in zijn boek *The Third Jesus* vertolkt, dat in het najaar in een Nederlandse vertaling zal verschijnen en hoogstwaarschijnlijk ook in Nederland door een groot publiek zal worden gelezen. In Amerika zijn de boeken van Deepak Chopra bestsellers. Ook daarin is Jezus de wijsheidsleraar met een uitzonderlijk Christusbewustzijn dat zich in elk individu kan verwezenlijken, ongeacht zijn of haar religieuze achtergrond. Jezus is de kosmische, de universele Christus, de spirituele gids die de hele mensheid omarmt en tot het individu spreekt en het christendom bevrijdt van zijn exclusivisme ten aanzien van anders gelovigen. De nieuwste Jezus-trends – u kunt ze in het komende nummer van *Happinez* lezen.

geen monopolie meer op de interpretatie van Jezus. Maar zijn deze nieuwste voorstellingen van Jezus werkelijk zo nieuw als de auteurs ons willen doen geloven, of zijn zij de zoveelste variatie in het spel om de 'historische Jezus' en 'de Christus van het geloof', zoals dat sinds de moderne tijd wordt gespeeld? Laten we dat nader onderzoeken en teruggaan naar de laatste eeuwen, om te beginnen in de tweede helft van de twintigste eeuw – de tijd van de emancipatiebewegingen: de studentenrevolte, de burgerrechtsbeweging en de vrouwenbeweging.

De nieuwe ideale man

In november 1989 publiceerde het Amerikaanse tijdschrift *Psychology Today* de resultaten van een onderzoek dat zij onder hun eigen lezerspubliek hadden gehouden. De vraag die zij hadden voorgelegd luidde: wie is de nieuwe ideale man?

Het resultaat was verrassend. Op de eerste plaats kwam niet Arnold Schwarzenegger, Robert Redford of Prince - excuses voor deze ietwat gedateerde rij helden van het witte doek, maar Brad Pitt en Leonardo di Caprio lagen toen nog in de luiers - maar u voelt het al aankomen de nieuwe ideale man was - jawel: Jezus van Nazareth. Zijn eigenschappen: sensibel, een luisterend oor voor anderen en intelligent. Uiteraard zegt dit resultaat van het onderzoek weinig over de historische gestalte, maar des te meer over de verlangens van het overwegend vrouwelijk lezerspubliek, die op Jezus van Nazareth werden geprojecteerd. Dit beeld van de ideale man Jezus herinnert aan de eerste feministisch-theologische pogingen die in het begin van de jaren zeventig plaatsvonden om Jezus opnieuw vanuit het perspectief van vrouwen te interpreteren.

Jezus, de feminist

In 1971 had Leonard Swidler – nota bene een man – een artikel gepubliceerd, waarin hij verklaarde dat Jezus de eerste feminist is geweest. In dit artikel schetst hij Jezus als een vrouwvriendelijke man, die een radicale breuk had voltrokken met de vrouwvijandige structuren van zijn eigen Joodse cultuur. De psychologe Hanna Wolff deelde deze mening en schetste Jezus vanuit dieptepsychologisch perspectief als de androgyne mens, als diegene die mannelijke en vrouwelijke kanten in zijn persoon wist te verenigen. Beiden kwamen tot de conclusie dat Jezus niet seksistisch was, dat hij 'gans anders' was dan de mannen om hem heen.

Het is begrijpelijk dat deze 'ontdekking' aanvankelijk door vrouwen werd bejubeld. Bijbelse verhalen werden tegen de achtergrond van Jezus' unieke omgang met vrouwen geïnterpreteerd. Op deze manier was het mogelijk met de Bijbel in de hand duidelijk te maken, dat de bron van het christelijk geloof niet door en door vrouwonvriendelijk was.

geloof niet vrouw-
onvriendelijk –
Jezus was immers
feminist

Vrouwen wilden laten zien, dat je als geëmancipeerde vrouw én gelovige christen niet per se de weg van de feministische theologe Mary Daly moest gaan, die met de christelijke traditie vanwege het inherente vrouwonderdrukkende karakter van Godvader, Zoon en Co had gebroken. Er was hoop de vrouwonderdrukkende kanten van de kerk te hervormen: immers zelfs Jezus was een feminist.

Mary Daly zelf reageerde laconiek op de ontdekking dat Jezus een feminist zou zijn geweest. Haar commentaar was: 'Mooi. Geweldig. Maar ook als hij het niet was, ik ben het.'

Haar kritiek is duidelijk: zij wijst pogingen af om hedendaagse feministische

idealen op het verleden te projecteren en vervolgens in de persoon van Jezus te legitimeren. Haar kritiek richt zich niet in eerste instantie op het verhaal van de man uit Nazareth, maar op de werkingsgeschiedenis van een traditie, waarin de nadruk op de uniciteit van deze man tot een verafgoding van het mannelijke heeft geleid.

Achteraf kan men zeggen dat de eerste pogingen Jezus vanuit feministisch perspectief te interpreteren – Daly uitgezonderd – sterk gerelateerd waren aan de traditionele opvattingen over Jezus Christus, zoals die in de moderne theologie onder invloed van het verlichtingsdenken hadden plaatsgevonden. Wolffs concept van de androgyn man en Swidlers feminist Jezus waren pogingen om Jezus zo te laten zien hoe hij ‘werkelijk’ was. Zij waren niet in de dogmatische Christus maar in de historische Jezus geïnteresseerd en daarmee roepen zij herinneringen op aan de *Leben-Jesu-Forschung* van de negentiende eeuw. Laten we daar een blik op werpen.

De ‘historische’ Jezus

Met het verlichtingsdenken kwam de ontdekking van de menselijke ratio en de daaruit voortvloeiende wetenschappelijke en technische ontwikkelingen. Het magische wereldbeeld werd opengeboken en Jezus was niet langer het eigendom van de kerk, maar werd aan wetenschappelijk onderzoek onderworpen. Het dogma van Chalcedon met zijn tweenaturenleer – Jezus is waarlijk mens en waarlijk God – kon de natuurwetenschappelijke toets niet doorstaan en werd als irrationeel afgewezen. Historisch-kritisch onderzoek moest het bewijs leveren dat een verschil bestond tussen de historische persoon Jezus en de dogmatische Christusfiguur, die het kerkelijke gezag verkondigde.

Zo werden vele ‘Leben Jesu’ in de negentiende eeuw ontworpen, waarvan de meeste in het beroemde werk van Albert Schweitzer *Die Geschichte der Leben-Jesu-Forschung* de revue passeren. Schweitzer toonde aan, dat de verschillende beelden van Jezus projecties van de desbetreffende auteurs waren in plaats van de beoogde reconstructies van historische feiten. Vanuit historisch-kritisch perspectief werd de *Leben-Jesu-Forschung* uiteindelijk als mislukt beschouwd, omdat zij in plaats van de verwachte objectieve historische feiten van biografische details over het leven van Jezus van Nazareth, subjectieve wensen van de verschillende auteurs naar voren bracht. Jezus leek meer op de auteur die de studie had uitgevoerd dan op de Joodse man uit Nazareth. Schweitzer zelf trouwens veroordeelde

deze op Jezus geprojecteerde wensen niet, maar wijst op het contextuele karakter van *elke* Jezus-interpretatie en op de positieve kracht die in de subjectieve verlangens van de interpreet schuilgaat. Hij schrijft:



Zo vond elk tijdperk van de theologie haar eigen gedachten terug in Jezus. En anders kon zij hem ook geen nieuw leven inblazen. En niet alleen de tijdperken waren in deze gedachten terug te vinden: een ieder schiep hem naar zijn eigen beeld en gelijkenis. Er is geen persoonlijker historische onderneming dan een ‘leven van Jezus’ te schrijven. Geen leven komt in deze figuur, mits men haar de hele haat of de hele liefde inblaast, waartoe men in staat is. Hoe sterker de liefde, hoe sterker de haat, des te levendiger wordt de figuur die ontstaat. Want ook

met haat kan men een ‘leven van Jezus’ schrijven – en de geweldigste zijn met haat geschreven: dat van Reimarus, de schrijver van de Wolfenbüttler fragmenten, en dat van David Friederich Strauss. Het was niet zo zeer een haat tegen de persoon maar tegen de bovennatuurlijke nimbus waarmee hij omgeven werd. Zij wilden Jezus laten zien als een eenvoudig mens, hem van de pronkgewaden ontdoen, die men hem had aangetrokken, en hem de lommen weer omhangen, waarin hij in Galilea had gewandeld.

Omdat zij haatten, hadden zij in hun tijd de helderste blik. Zij hebben de wetenschap meer vooruit gebracht dan alle anderen samen. Zonder de aanstoot die zij gaven, was de wetenschap niet waar zij vandaag is.²

Identiteitsconstructies

De auteurs van de *Leben-Jesu-Forschung* en de auteurs binnen de feministische theologie vertonen overeenkomsten. Ook de feministische theologen wilden Jezus van een bovennatuurlijk aureool verlossen. Zij wilden hem bevrijden van de patriarchale nimbus, op grond waarvan vrouwen van het priesterambt worden buitengesloten. Zij wilden laten zien dat Jezus’ omgang met vrouwen niet hiërarchisch en patriarchaal was maar op gelijkwaardigheid berustte. Omwille van de emancipatie van vrouwen moest Jezus één van hen worden. Zij schiepen hem naar hun beeld, hij werd hun bevrijder en daarmee de bevrijder van alle vrouwen, zonder dat zijn behoren tot een ander geslacht en een andere religie een probleem betekende. De ontdekking van zijn unieke omgang met vrouwen had een apologetische functie: hij moest hun eigen feministisch-christelijke identiteit bevestigen.

Jezus als feminist?
dat is anti-Joods

Maar de vreugde duurde maar kort. Joodse vrouwen wezen erop dat dit beeld van Jezus hem uit zijn Joodse context losmaakte en in de lijn van het christelijk-dualistisch denken een tegenstelling creëert die er niet is. Het Jodendom moest als patriarchaal worden afgeschilderd om het christendom als bevrijdend te kunnen laten schitteren, hoewel er net zo goed rabbijnen te vinden waren die net als Jezus vrouwen voor hun tijd bijzonder gelijkwaardig behandelden. Het anti-judaïsme van de traditionele christelijke theologie had op deze manier ook in de feministische theologie zijn entree gemaakt. De eigen christelijk-feministische identiteit werd ten koste van de anderen – in dit geval Joodse vrouwen – in Jezus gelegitimeerd. En zo was de feminist Jezus net als alle andere op Jezus geprojecteerde idealen geen lang leven beschoren. Jezus was niet in één beeld te vangen.

Chalcedon

Door de geschiedenis heen, hebben gelovigen en ongelovigen antwoorden gegeven op de reeds in het Marcusevangelie gestelde vraag: Maar wie zeggen jullie dat ik ben? (Mc 8,29) En al deze antwoorden zijn geworteld in de context waarin ze ontstonden. Dat geldt ook voor het antwoord dat in de vijfde eeuw door het concilie van Chalcedon is gegeven. In mijn artikel in *VolZin* heb ik blijkbaar de indruk gewekt, Chalcedon op de vuilnisbelt van de geschiedenis te willen gooien. Ik kan alle verontruste mailers en brieven-schrijvers geruststellen. Dat is geenszins het geval. Ook Chalcedon zie ik als een contextuele en cultuur-specifieke uitdrukking van wat heil en bevrijding betekenen in het licht van de openbaring Gods.

Alleen was de formule ‘waarlijk mens en waarlijk God’ wel het resultaat van een kerkpolitieke strijd. Terwijl de ene groep het menszijn van Jezus beklem-

Chalcedon niet op
vuilnisbelt van de
geschiedenis

toonde, legde de andere het accent op de goddelijkheid van Jezus. Om de eenheid van de nog jonge kerk te bewaren koos men voor de compromisformule van Chalcedon. Ik zie Chalcedon als een cultuurspecifiek geloofsdocument. Dit betekent geenszins dat het voor ons vandaag irrelevant zou zijn. Juist in zijn andersheid, in zijn poging het menselijke en het goddelijke van Jezus bij elkaar te houden kan het een kritische functie vervullen ten aanzien van alle moderne Jezusinterpretaties, die vooral het menszijn van Jezus benadrukken en de immanentie van God in onze wereld. Verliezen we met deze nadruk op het immanente niet het transcendente uit het oog – het onbekende, het andere, het onverklaarbare, het ondoorzichtige? Proberen wij niet alles met de blik van het verlichtingsdenken te doordringen, zonder ons te realiseren dat er ook grenzen bestaan in het transparant willen maken van alles wat wij tegen komen? Is er niet zoiets als de ondoordringbaarheid van het geheim van de ander dat wij moeten respecteren en weer moeten leren zien, juist om niet in menselijke hybris te vervallen? Dit zijn vragen waarvoor de geloofsbelijdenis van Chalcedon ons stelt en waardoor het blinde vlekken kan blootleggen, die wij door de beperkingen van onze eigen context hebben. Maar deze functie kan Chalcedon voor de gelovige van de eenentwintigste eeuw alleen dan vervullen, wanneer het niet als een normatieve geloofsbelijdenis wordt beschouwd. Ik blijf erbij: in een geloofsovertuiging uit het verleden moeten wij niet de legitimatie van ons geloof vandaag zoeken, hooguit richtinggevende inspiratie vanuit een kritische distantie. Ook Chalcedon kan zoals vele andere geloofsuitspraken in de geschiedenis van het christendom een wegwijzer zijn, die je even stil laat staan en na laat denken welke kant je ook weer op wilt.

Niet *in*, maar *met* Jezus geloven

De uitspraak van het concilie van Chalcedon betekende niet het einde van de strijd om de ware christologie. En de ‘Wirkungsgeschichte’ van het christendom was, zoals wij allen weten, niet altijd vredelievend. In de naam van Jezus Christus werden kruistochten gevoerd, mensen vervolgd en vermoord, mensen van zijn eigen Joodse volk, omdat zij hem niet als de lang verwachte Messias wilden of konden erkennen – immers volgens het Joodse geloof zou er met de komst van de Messias vrede op aarde zijn en dat was met de komst van Jezus niet het geval – maar vooral ook anders-gelovigen binnen en buiten het christendom werden op christologische gronden onderdrukt.

afstappen van per-
soonsverheerlijking
van Jezus

Jezus moest iets bijzonders belichamen, iets volkomen nieuws, anders dan anderen zijn, en vooral: beter dan anderen. Deze visie verleende aan het christendom een superioriteit die de bekering van vele volkeren tot het christendom rechtvaardigde. Afrekenen met een koloniaal tijdperk en met de rol die het christendom in de onderdrukking van mensen speelde – de missie heeft overigens ook positieve ontwikkelingen met zich meegebracht, maar daar gaat het nu even niet om – betekent mijns inziens ook het herzien van de theologische premissen die dergelijke gebeurtenissen mogelijk hebben gemaakt of op zijn minst hebben ondersteund. Met andere woorden: als de christologie – de heilsleer binnen het christendom – niet onheil voor andersgelovigen met zich mee mag brengen, maar het heil voor allen op het oog heeft, is een andere vorm van christelijke identiteitsbepaling nodig. Het betekent afstappen van de persoonsverheerlijking van Jezus en de aanspraak op zijn uniciteit ten koste van anderen. De nadruk zou sterker op het Bijbelse

visioen van het Rijk Gods moeten komen te liggen, waarin Jezus en zijn vrienden om hem heen geloofden en dat hen de weg liet gaan, die zij zijn gegaan.

Daarom denk ik: Als wij aan het begin van de eenentwintigste eeuw met heel ons hart en heel ons verstand (onvermengd en ongescheiden) willen geloven, en als wij ons daarbij door de christelijke traditie willen laten inspireren zonder dat de Jezus uit het verleden onze huidige heilsverlangens moet legitimeren – en als wij lering willen trekken uit de ‘Wirkungsgeschichte’ die de heilzame en heilloze kanten van de christelijke traditie met zich heeft meegebracht, dan moeten wij niet in eerste instantie **in**, maar **met** Jezus geloven en ons laten leiden door de geest van God, die Jezus bezielde en middels zijn leven mensen wist te begeesteren. Juist omdat er geen biografie over Jezus geschreven kan worden, juist omdat het onmogelijk is om met wetenschappelijke methoden zijn leven daadwerkelijk historisch te reconstrueren, juist omdat we alleen verhalen hebben over hem – een veelvoud aan verhalen trouwens, want er is niet één evangelie, maar vier en dan hebben we het nog niet eens over alle apocriefe geschriften, zoals het Thomasevangelie, het evangelie van Maria Magdalena en het Judasevangelie die niet in de canon van de Bijbel terecht zijn gekomen – verhalen, die almaar nieuwe verhalen hebben voortgebracht, over de betekenis van zijn leven en sterven en daarmee ook over datgene wat heil en bevrijding in die betreffende context betekende – juist daarom blijft Jezus een geheim. We blijven naar Jezus zoeken omdat hij verborgen blijft en steeds wanneer wij menen hem nu echt uit de mist van het verleden te hebben bevrijd en hem in een eigentijds jasje hebben gestoken, gaat hij aan ons voorbij en keert in zijn tijd terug, zoals Schweitzer zo mooi zegt. Jezus blijft een geheim, net als God, net als de Geest, die door de eeuwen heen mensen steeds weer op een nieuwe manier naar die verhalen over Jezus en zijn vrienden heeft laten luisteren. God vormt een mysterie dat je geen kant en klare antwoorden biedt, maar dat je uitdaagt dat wat in het leven heil en onheil, bevrijding en heil betekenen, steeds opnieuw te benoemen. Er zijn wegwijzers binnen de verschillende religies die je de weg naar dat koninkrijk van God wijzen. Voor christenen zijn de verhalen over Jezus daarin richtinggevend, maar de richtingwijzer is niet het doel zelf. Hij wijst de weg, die je vervolgens zelf moet gaan en bij elke afslag moet je dan ook zelf beslissen of je rechtdoor blijft gaan of toch naar rechts of links wilt.

Jezus blijft een
geheim, net als God,
net als de Geest

Op zoek naar een nieuw *wij*

Als mensen van de eenentwintigste eeuw en levend in een globaliserende wereld, weten wij dat er niet alleen maar één weg is die naar God leidt, maar vele. Ook andere religies en levensbeschouwingen hebben wegwijzers tot hun beschikking in hun zoektocht naar een gelukkig leven. Ook zij hebben richtlijnen, geboden en verboden die hen helpen de juiste weg te vinden. De uitdaging lijkt mij nu om onze TomToms op het gezamenlijke einddoel te programmeren en te kijken of wij op weg naar dat goede leven voor allen, voor mens en kosmos, af en toe zouden kunnen carpoolen. Dit vraagt om een houding die niet langer op een hiërarchisch-dualistisch denken is gebaseerd en de wereld in ‘wij’ en ‘zij’ indeelt en de een boven de ander stelt, maar om een denken dat verbindingen tussen mensen onderling en de kosmos weet te leggen en een houding weet te bevorderen, die niet langer op het eigen, maar op het gemeenschappelijk belang is gericht. Het belang van een nieuw ‘wij’. Een ‘wij’ dat uit vele kleine ‘wij’s’ bestaat, uit brede coalities die vanuit verschillende levensbeschouwingen een klein doel in de eigen

buurt proberen de realiseren, een 'wij' dat vloeiend en doorlatend is, waardoor niet 'uitsluiting' maar 'verbinding' een van de belangrijkste ingrediënten voor het totstandkomen van een samenleving wordt, waarin diversiteit welkom is. Een christelijke identiteit die zich voedt met het verlangen naar het Rijk Gods, is er pas wanneer ook de verhalen over heil en onheil van mensen uit andere religieuze tradities er een plaats in mogen krijgen. Met andere woorden: een waarlijk christelijke identiteit die het heil voor allen op het oog heeft, is een eschatologisch project – iets dat in de toekomst ligt en niet in het verleden.

geloven – met Jezus
– in het Rijk Gods

Mét Jezus in het Rijk Gods geloven schept mijns inziens deze ruimte om met andere religies en levensbeschouwingen samen aan het goede leven voor allen vorm te geven. Jezus van Nazareth is dan niet langer de unieke openbaring Gods die voor eens en altijd, 2000 jaar geleden in deze Joodse man is geschied, maar de openbaring Gods blijft doorgaan – voor en na Jezus, in het hier en nu met een open vizier naar de toekomst. Niet de Messias draagt de verlossing, maar de verlossing draagt de Messias, wordt in de rabbijnse traditie gezegd. Met verlossing is hier niet de verlossing van persoonlijke schuld en zonde bedoeld, maar de vervulling van het visioen van het land van melk en honing, het goede leven voor allen, waaraan we met z'n allen moeten bouwen – migranten en oud-ingezetenen.

Als het in het christelijk geloof om het heil voor alle mensen gaat, als wij aan deze universele blijde boodschap willen vasthouden – en dat wil ik wel – dan betekent het de 'Besitzverzicht' op een christologie die Jezus als de enige weg naar God ziet. Dan betekent dit dat theologie en kerk afstappen van het idee dat de openbaring Gods eens en voor altijd in deze mens Jezus van Nazareth heeft plaatsgevonden. Het betekent de erkenning dat God zich veelvoudig kan openbaren, door de geschiedenis heen, in elk mens, in elke religie. Het betekent afscheid nemen van de menselijke hybris God voor te willen schrijven waar en hoe hij/zij/het zich moet hebben geopenbaard. Van dit soort dwaze dogmatische constructies zou ik afscheid willen nemen. Ik zou het verlangen naar verlossing, verlichting, de messiaanse tijd, het nirvana, dat onder verschillende noemers in alle religies en levensbeschouwingen aanwezig is, op de voorgrond willen plaatsen als een gemeenschappelijke weg waarop een ieder zich aan die gids of gidsen kan houden die bij de eigen traditie passen. Jezus is dan een van de wegwijzers. Hij hoeft dan niet de unieke feminist te worden of een androgyn wezen of een andersoortige held, hij mag gewoon 'de ander' blijven, de Joodse man uit Nazareth met een particuliere geschiedenis, die ons niet als biografie maar in verhalen is overgeleverd en die een geheim in zich bergt dat ook in de toekomst niet in een beeld te vangen is.

En mocht de verleiding je te groot worden en probeer je er toch weer een gesneden beeld van te maken, denk dan aan de woorden van Albert Schweitzer: 'Jezus loopt op je af, maar hij gaat aan je voorbij en keert terug naar zijn eigen tijd.' En besef: hem navolgen betekent niet hem naar het verleden volgen, maar door lopen, richting toekomst.

Dr. Manuela Kalsky is theoloog en directeur van het Dominicaans Studiecentrum voor Theologie en Samenleving.

1. Deze tekst werd als Colijnlezing gepresenteerd in de Stevenskerk te Nijmegen op 30 juni 2008
2. A. Schweitzer, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Bd 1, Mohr Siebeck, Gütersloh 1977, pp. 47-48, vertaling MK.